

ნინო სულავა

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის

ო. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ინსტიტუტის

არქეოლოგიისა და ისტორიის სამეცნიერო მიმართულების ხელმძღვანელი

Nino Sulava

Doctor of Historical Sciences

National Museum of Georgia

Otar Lordkipanidze Institute of Archaeology

Head of the Scientific Department of Archaeology and History

ინგა ესვანჯია

მხატვარ-არქიტექტორი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის,

ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის,

პროდუქციისა და სამუზეუმო გამოცემების მომზადების ჯგუფი

Inga Esvanjia

Artist-Architect

National Museum of Georgia,

S. Janashia Museum of Georgia

Production and Museum Publications Preparation Team

DOI: <https://doi.org/10.52340/gmg2023.01.010>

ფიბულებიანი სამარხები ბრილის სამაროვნიდან

(ისტორიული მთიანი კოლხეთი, რაჭა)

Burials with fibulas from the Brili cemetery

(Historical mountainous of Colchis, Racha)

აბსტრაქტი. ბრილი, ონის მუნიციპალიტეტი, რაჭა, ისტორიული მთიანი კოლხეთის ნაწილი ლეჩხუმსა და სვანეთთან ერთად. ბრილის სამაროვნის შესწავლა 1939 წელს დაიწყო არქეოლოგ გ. გობეჯიშვილის ხელმძღვანელობით. სამაროვანზე ფიბულებიანი კომპლექსები გამოვლინდა 1939, 1940, 1948, 1950-1953, 1960, 1961 წლების გათხრების დროს. 36 კომპლექსში აღმოჩენილია 83 ფიბულა. სამარხები ორი ტიპისაა: 1. ორმოსამარხები, რომლებიც ზოგჯერ ქვის ფილით არის დახურული, ზოგჯერ ქვყარილიანია; 2. ქვის, უსახურავო ან ქვის ფილით, ზოგჯერ კი, რიყის ქვებით დახურული სამარხები; დაკრძალვა

ინჰუმაციურია მოხრილ მდგომარეობაში, ერთი ან ორი-სამი მიცვალებულით. სამარხებს გარდა, ფიბულები აღმოჩენილია ე.წ. „დანგრეულ კრემაციულ სამარხში“ (ბრინჯაოს 4 და რკინის 1 ფიბულა, 1951 წ.) და „კოლხური პერიოდის კრემაციული მოედნის ჩრდილოეთით, სკვითური ხანის დამწვარ ფენაში“ (ბრინჯაოს 3 და რკინის 3 ფიბულა, 1951 წ.). ბრილის სამაროვნის ფიბულების უმრავლესობა ბრინჯაოსია, რამდენიმე რკინისაა, 1 ვერცხლის (სამარხი # 9, 1960 წ.). ისინი III ტიპის [სულავა, 2011: 92] 7 სახეობითაა წარმოდგენილი: 1. მრგვალგანიკვეთიანი რკალით, სადა (III 1 a, b, d), სიგრძივი თევზიფხურით შემკული (III 2 d) და ირგვლივი თევზიფხურით შემკული (III 3 a); 2. მართკუთხაგანიკვეთიანი რკალით (III 6 a); 3. რომბისებრგანიკვეთიანი რკალით (III 7 a); 4. რკალის თავსა და ბოლოში დისკოსებური შემსხვილებებით (III 8 a, i); 5. მძივისებრრკალიანი (III 9 a); 6. რკალზე ირგვლივი ღარებისა თუ ზოლების სეგმენტებით (III 10 a, a1); 7. გრეხილრკალიანი (III 12 a, b).

ბრილის სამაროვნის ერთწილადი ფიბულების შემცველი სამარხები ძვ.წ. VII ს-ის ბოლოთი ან VI-IV სს-ით თარიღდება. ბრილის ერთწილადი ფიბულების ტიპოლოგიური ნიუანსები, ტიპოლოგიური ნიშნების ერთობლიობა, რაოდენობრივი კონცენტრაცია, აქ, დამოუკიდებელი სახელოსნოს არსებობას გვაპარაუდებინებს.

ბრილის სამაროვანზე ორწილადი რკალისებური ფიბულებიც არის აღმოჩენილი. ისინი 2 სახისაა: 1. რკალის ღერო მრგვალგანიკვეთიანი (I 1 a,b) და 2. რკალის ღერო რომბულგანიკვეთიანი (I 2 b). ბრილის ორწილადი რკალისებური ფიბულებიც ადგილობრივი სახელოსნოს ნახელავი უნდა იყოს და ახ.წ. პირველ საუკუნეებს განეკუთვნება [სულავა, 2011: 212, 216, კატ. 6, 7, 46-48].

ბრილის ფიბულებიანი სამარხების მასალები პირველად ქვეყნდება¹⁵.

Abstract. Brili is located in the Oni municipality (Racha), a part of the historical mountainous of Colchis with Lechkhumi and Svaneti. The excavation of the Brili cemetery started in 1939 with the leadership of archaeologists G. Gobejishvili. Complexes with fibulas were excavated at the cemetery in 1939, 1940, 1948, 1950-1953, 1960, 1961. 83 fibulas were found in 36 complexes. There are two types of burials: 1 - Pit burials, which are sometimes covered by stone slabs, or a heap of stones; 2 - Stone burials, roofless or covered with stone slabs, and sometimes with cobblestones; Burials were inhumation in an embryonic position, with one, two, or three skeletons.

In addition to tombs, fibulas were excavation in the so-called „In the destroyed cremation burials“ (4 bronze and 1 iron fibulas, in 1951), also „to the north of the cremation ground of the Colchian period, in the burnt layer of the Scythian period“ (3 bronze and 3 iron fibulas, in 1951) [G. Gobejishvili].

Most of the fibulas from the Brill cemetery are bronze, a few are iron, and 1 is silver (burial # 9, 1960). They are III types of fibulas [Sulava, 2011: 92] and 7 species: 1 – plain-arc (III 1 a, b, d), with arc longitudinally ornamented with „fishbone“ pattern (III 2 d), arc with circular type III „fishbone“ ornament (III 3 a); 2 - with arc of right-angled section (III 6 a); 3 - with rhomboid cross-section arc

¹⁵ სტატიის სახით წარმოდგენილი ნაშრომი ბრილის სამაროვნის ფიბულებიანი სამარხებისადმი მიძღვნილი იმ წიგნის შემცირებული ვარიანტია, რომლის გამოცემასაც ვაპირებთ.

(III 7 a); 4 - with discoid bulges on the arc (III 8 a, i); 5 - with bead-like arc (III 9 a); 6 - with arc adorned with segments of circular bands (III 10 a, a1); 7 - with twisted arc (III 12 a, b).

Burials containing one-piece fibulas of Brill Cemetery date back to the end of the VII century or the VI-IV centuries BC. The typological nuances of Brill's one-piece fibulas, the combination of typological signs, and quantitative concentration here, suggest the existence of an independent workshop.

There were on the Brili cemetery have also been excavated two-piece fibulas. They are of 2 types: 1 - the arc stem is of round section (I 1 a, b), and 2 - arc stem is of rhomboid section (I 2 b). The two-piece arc-shaped fibulae of Brili should also be the work of a local workshop and dated the first centuries AD [Sulava, 2011: 212, 216, cat. 6, 7, 46-48].

საკვანძო სიტყვები. მთიანი კოლხეთი, რაჭა, ბრილი, ფიბულები, ტიპოლოგია, ქრონოლოგია, სახელოსნო.

Keywords. Historical mountainous of Colchis, Racha, Brili, fibulae, typology, chronology, workshop.

სოფელი ბრილი (ონის მუნიციპალიტეტი) მდებარეობს რაჭაში, რომელიც ისტორიული მთიანი კოლხეთის ნაწილია ლეჩხუმსა და სვანეთთან ერთად.

ბრილის სამაროვანი, რომელიც XX ს-ის შუა ხანებში ითხრებოდა და დღემდე გამოუქვეყნებელია, იმ სამაროვანთა რიგს განეკუთვნება, რომლის მასალამაც შეიძლება მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს კავკასიის არქეოლოგიის ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემის - ისტორიული ქრონოლოგიის დადგენაში [სულავა, კალანდაძე, 2004: 28, 29. სულავა, კალანდაძე, 2005: 13-16. სულავა, 2006. Sulava, Kalandadze 2008: 289-298. სულავა, 2011: 184-186]. ამიტომაც, ამ კოლექციის შესწავლა და გამოქვეყნება გადაუდებელი საქმეა.

ჩვენი ნაშრომი ეძღვნება ბრილის მხოლოდ ფიბულებიანი კომპლექსების შესწავლას.

ბრილის სამაროვნის არქეოლოგიური შესწავლა 1939 წელს დაიწყო გ. გობეჯიშვილის ხელმძღვანელობით. სამაროვანზე ფიბულებიანი კომპლექსები გამოვლინდა 1939, 1940, 1948, 1950-1953, 1960, 1961 წლების გათხრებისას. 36 კომპლექსში აღმოჩენილია 83 ფიბულა¹⁶.

სამარხები ორი ტიპისაა: 1. ორმოსამარხები, რომლებიც ზოგჯერ „კეცით“¹⁷ (ქვის ფილით) არის დახურული, ზოგჯერ ქვყრილიანია, დაკრძალვა ინჰუმაციურია მოხრილ მდგომარეობაში, ერთი ან ორი-სამი მიცვალებულით; 2. ქვის, უსახურავო ან „კეცით“, ზოგჯერ კი რიყის ქვებით დახურული სამარხები, დაკრძალვა ინჰუმაციურია მოხრილ მდგომარეობაში, ერთი ან ორი-სამი მიცვალებულით.

¹⁶ 1994 წელს მასალაზე მუშაობის უფლებისა და ხელშეწყობისათვის უღრმეს მადლობას მოვახსენებ ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატს ჯ. ფანცხავას. მასალა მომზადებულია სავსე დავთრების, დღიურების და გ. გობეჯიშვილის საკანდიდატო დისერტაციის [გობეჯიშვილი, 1942] მიხედვით.

¹⁷ გ. გობეჯიშვილის ტერმინოლოგიით.

სამარხებს გარდა, ფიბულები აღმოჩენილია ე.წ. „დანგრეულ კრემაციულ სამარხში“ (ბრინჯაოს 4 და რკინის 1 ფიბულა, 1951 წ.) და „კოლხური პერიოდის კრემაციული მოედნის ჩრდილოეთით, სკვითური ხანის დამწვარ ფენაში“¹⁸ (ბრინჯაოს 3 და რკინის 3 ფიბულა, 1951 წ.). ამ ფიბულების ტიპოლოგიური განსაზღვრა ძნელია, რადგან ცეცხლის ზემოქმედების შედეგად მათზე ძლივს შეიმჩნევა შემკულობის სახეები. მხოლოდ ის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ გარდა 1 ცალი რომულგანივკვეთიანი რკინის ფიბულისა, ყველა მრგვალგანივკვეთიანია.

ბრილის სამაროვნის გამთხრელის გ. გობეჯიშვილის აზრით, კრემაციის წესი დამოწმებულია მხოლოდ ძვ.წ. X-V სს-ში, ხოლო თვით სამარხების ინტერპრეტაცია ასეთია: კრემაციისათვის ქვის ფილებით გამართულია კრემაციული მოედანი; გადახურვა არ ფიქსირდება. სავარაუდოდ, ხის კონსტრუქცია უნდა ყოფილიყო ზემოდან მიწაყრილით; თითოეულ სამარხში იკრძალებოდა რამდენიმე მიცვალებული. გვამს თვით სამარხში წვავდნენ ინვენტართან ერთად, რის გამოც ერთმანეთთანაა შედუღებული რკინა, ბრინჯაო, მინა, კერამიკა, ძვალი, ხის ნახშირი. სამარხეული ინვენტარი: რკინის საბრძოლო (ცულები, სატევარიაკინაკები, სკვითური ისრისპირები, შუბისპირები) და სამეურნეო (ცულები, მოხრილი დანები) იარაღი; რკინისა და ბრინჯაოს ლაგმები და საყბურები, სალესი ქვები; ბრინჯაოს ჭურჭლის ფრაგმენტები, საკისრე რკალები, ფიბულები, სხივანა საყურეები, ეჭვნები, ფირფიტისებური სამაჯურები, მცირე ზომის მართკუთხა აბზინდები; ფართო ასორტიმენტის მინის მძივები [გობეჯიშვილი, 1959: 190-196].

ვფიქრობთ, ინვენტარის ჩამოთვლაც კი საკმარისია, რომ ამ ტიპის სამარხების არსებობის გ. გობეჯიშვილისეული ადრეული თარიღი (ძვ.წ. X ს.) ეჭვის ქვეშ დადგეს. ყველაფერი მიგვითითებს იმაზე, რომ ამ სამარხთა არსებობის ხანა ძვ.წ. VII ს-ის ბოლოს უნდა დაწყებულიყო. ამგვარი დათარიღების საფუძველია რკინის აკინაკები და ცულები. ხოლო, ოქროსა და ვერცხლის სხივანა საყურეები, მათ შორის ვარდულიანი და ხუთსხივიანი, ბოლოებდაბრტყელებული და გახვრეტილი სასაფეთქლეები, სამაჯურები, საკისრე რკალები, მარკირებას უკეთებს ქვედა ქრონოლოგიურ ზღვარს - ძვ. წ. IV ს.

ბრილის სამაროვნის ფიბულების შემცველი 36-ივე სამარხი ზოგადად, ძვ.წ. VII ს-ის ბოლოთი ან ძვ.წ. VI-IV სს-ით უნდა დათარიღდეს.

ბრილის სამაროვნის ფიბულების უმრავლესობა ბრინჯაოსია, რამდენიმე რკინისაა, 1 ვერცხლის [Кахидзе, Сулава, 2005] (სამარხი # 9, 1960 წ.). ისინი რკალის მოყვანილობის მიხედვით ყველა მაღალრკალიანია ანუ III ტიპისაა და 7 სახეობითაა წარმოდგენილი: 1. მრგვალგანივკვეთიანი რკალით, სადა (ტაბ. 1) (III 1 a, b, d - კატ. 51, 57-71 [სულავა, 2011: 93-94]), სიგრძივი თევზიფხურით შემკული (ტაბ. 2) (III 2 d - კატ. 144-146 [სულავა, 2011: 98, 99]) და ირგვლივი თევზიფხურით შემკული (ტაბ. 3) (III 3 a - კატ. 225 [სულავა 2011: 105]); 2. მართკუთხაგანივკვეთიანი რკალით (ტაბ. 4) (III 6 a - კატ. 336 [სულავა, 2011: 116]); 3. რომბისებრგანივკვეთიანი რკალით (ტაბ. 5/1, 2) (III 7 a - კატ. 368-370 [სულავა, 2011: 120]); 4. რკალის თავსა და ბოლოში დისკოსებური შემსხვილებებით (ტაბ. 6) (III 8 a, i - კატ. 401-406, 455, 456 [სულავა, 2011: 124, 125, 131]); 5. მძივისებრრკალიანი (ტაბ. 7) (III 9 a - კატ. 469, 473 [სულავა, 2011: 135, 136]); 6. რკალზე ირგვლივი ღარებისა თუ ზოლების სეგმენტებით

¹⁸ გ. გობეჯიშვილის ამავე წლის სავსე დღიურის მიხედვით.

(ტაბ. 8) (III 10 a, a1 - კატ. 489, 490, 495, 497, 498 [სულავა, 2011: 137, 138]); 7. გრეხილრკალიანი (ტაბ. 9) (III 12 a, b - კატ. 562-565, 586-592 [სულავა, 2011: 142, 143, 145, 146])¹⁹.

ბრილის ფიბულები ხასიათდება ტიპოლოგიური ნიუანსებით, რითიც განსხვავდება სხვა ძეგლებზე აღმოჩენილი ფიბულებისაგან, რაც რაჭაში, ბრილის სამაროვანთან დამოუკიდებელი სახელოსნოს არსებობას გვაპარაუდებინებს.

ბრილის ფიბულებისათვის დამახასიათებელია სიმეტრიულად გაგანიერებული ბუდე, მომრგვალებული ნემსსაჭერით ან ნიჩბისებური ფორმის მხრებმომრგვალებული ბუდე, ენისებური ნემსსაჭერით. სამაროვანზე ყველაზე მეტი გრეხილრკალიანი ფიბულაა აღმოჩენილი; ამ ტიპის ყველაზე გვიანდელი ეგზემპლარებიც ბრილიდანაა ცნობილი. ბრილის სამაროვანისათვის ყველაზე მეტად დამახასიათებელია სიგრძეზე მიმართული თევზიფხურით შემკული რომბულგანივკვეთრკალიანი და აგრეთვე სხვადასხვა რაოდენობის ღარების სეგმენტებით რკალშემკული ფიბულები. ამ ტიპის ფიბულები სამხრეთ კავკასიის სამაროვნებზე თითქმის არ გვხვდება. ძალიან საინტერესოა რკალის თავსა და ბოლოში დისკოსებური თუ უბრალო შემსხვილებებიანი ფიბულები. ისინი ყველაზე ახლო ანალოგებს თლიას სამაროვნის გვიანდელ, ძვ.წ. VI ს-ის ფიბულებთან პოულობენ, მაგრამ სრულიად განსხვავდებიან ბუდის ანუ ფეხის ფორმის მიხედვით. აღნიშნული დამახასიათებელი ნიშნები ფიბულათა კონცენტრაციის სხვა რეგიონებში ან საერთოდ არ არის ცნობილი ან მხოლოდ ერთეული ეგზემპლარებით გვხვდება.

III ტიპის ერთწილადი რკალისებური ფიბულების გარდა ბრილის სამაროვანზე ორწილადი რკალისებური ფიბულებიც არის აღმოჩენილი. მათში ფიბულათა რკალის მორფოლოგიური ნიშნებისა და შემკულობის (რკალი სადა ან შემკული) მიხედვით შეიძლება გამოიყოს 2 ქვეტიპი: 1 - რკალის ღერო მრგვალგანივკვეთიანი [სულავა, 2011: კატ. 6] და 2 - რკალის ღერო რომბულგანივკვეთიანი [სულავა, 2011: კატ. 46].

კავკასიაში ორწილადი რკალისებური ფიბულების გავრცელება ემთხვევა იმ სივრცეს, სადაც ერთწილადი რკალისებური ფიბულების წარმოება (სახელოსნოები) ივარაუდება. ესაა შიდა ქართლისა და რაჭა-იმერეთის ტერიტორია (ქვემო იმერეთის-ვანის ჩათვლით). კავკასიაში აღმოჩენილი ორწილადი რკალისებური ფიბულების ანალოგები არსად გვხვდება. ისინი ნამდვილად ადგილობრივი მოვლენაა, რადგან გენეტიკურ კავშირს (შემკულობის სახე, რკალის მოყვანილობა) ერთწილად რკალისებურ ფიბულებთან ავლენენ.

დასკვნა. ამგვარად, ბრილში ფიბულათა წარმოების ერთ-ერთი სახელოსნოს არსებობის დამადასტურებლად (მიუხედავად იმისა, რომ არ არის აღმოჩენილი საწარმოო ნარჩენები და ყალიბი), პირველ რიგში მიგვაჩნია ტიპოლოგიური ნიშნების ერთობლიობა და ტიპოლოგიური ნიუანსები, რითიც ერთი სტილი იქმნება. მნიშვნელოვანია ფიბულათა რაოდენობრივი კონცენტრაცია. III ტიპის ერთწილადი რკალისებური ფიბულები ძვ.წ. VII ს-ის ბოლოთი ან ძვ.წ. VI-IV სს-ით თარიღდება. ბრილის ორწილადი რკალისებური ფიბულებიც ადგილობრივი სახელოსნოს ნახელავი უნდა იყოს და ახ.წ. პირველ საუკუნეებს განეკუთვნება.

¹⁹ ტაბ. 10-ზე წარმოდგენილია 3 სახის ფიბულა ერთ კომპლექსში (ბრილი. 1953 წელი, სამარხი # 21. [სულავა, 2011: კატ. 588, 63, 490]).

ლიტერატურა:

გობეჯიშვილი გ. 1942. ბრინჯაოს ქართული უძველესი ბალები. ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი (ნაბეჭდი). თბ.

გობეჯიშვილი გ. 1959. გვიანბრინჯაოს ხანის ძეგლები დასავლეთ საქართველოში. საქართველოს არქეოლოგია. თბ.

სულავა ნ., კალანდაძე ნ. 2004. გვიანბრინჯაოს ხანის ქრონოლოგიის ზოგიერთი საყრდენი არტეფაქტის არქეოლოგიური და ტექნოლოგიური კვლევა (ნახევარწრიული აბზინდები, ყუამილიანი ცულები, შტანდარტები სამთავროსა და ბრილის სამაროვნის მასალების მიხედვით). საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გრანტი. თბ. (ხელნაწერი).

სულავა ნ., კალანდაძე ნ. 2005. მინით ინკრუსტირებული უძველესი ნივთები ბრილისა და სამთავროს სამაროვნებიდან, ACADEMIA, ისტორიულ-ფილოლოგიური ჟურნალი, # 6-7. თბ.

სულავა ნ. 2006. კავკასიის ფიბულები (ტიპოლოგია, ქრონოლოგია, გენეზისი). ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაცია. (ნაბეჭდი). თბ.

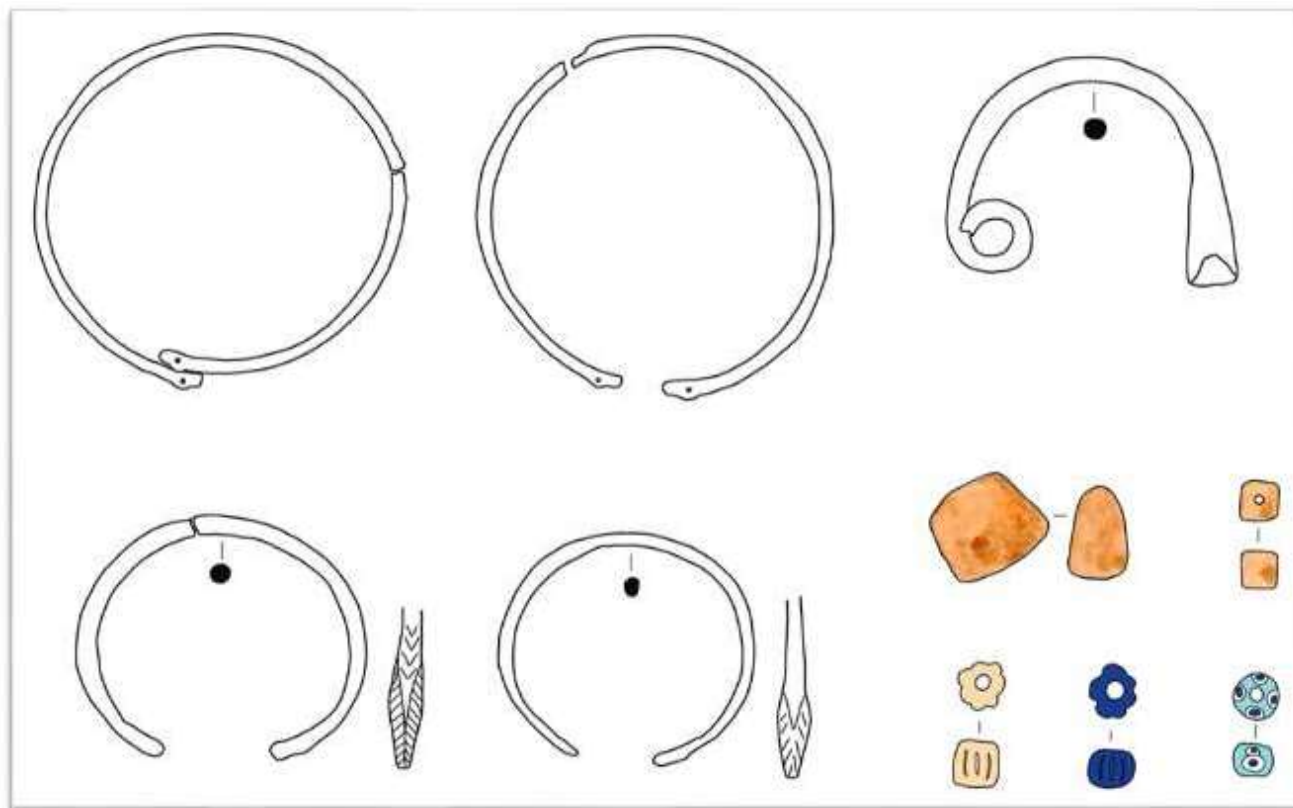
სულავა ნ. 2011. კავკასიის ფიბულები (ტიპოლოგია, ქრონოლოგია, გენეზისი). თბ.

Кахидзе А., Сулава Н. 2005. Фибулы Пичвнарского могильника. Кавказоведение, № 8. М.

Sulava N., Kalandadze N. 2008. Glass inkrusted ancient Artifacts from Georgia (Brili and Samtavro burial Grounds), International Conference AMITEM 2008. Ankara.

ტაბულები:

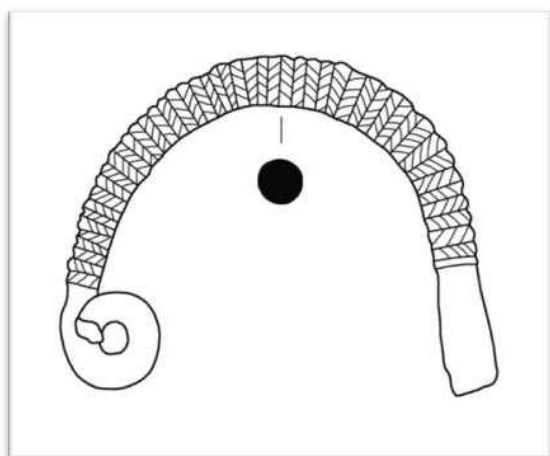
ტაბ. 1 - მრგვალგანიკვეთიანი რკალით, სადა. ბრილი. 1948 წელი, სამარხი # 8 [სულავა 2011: კატ. 68].

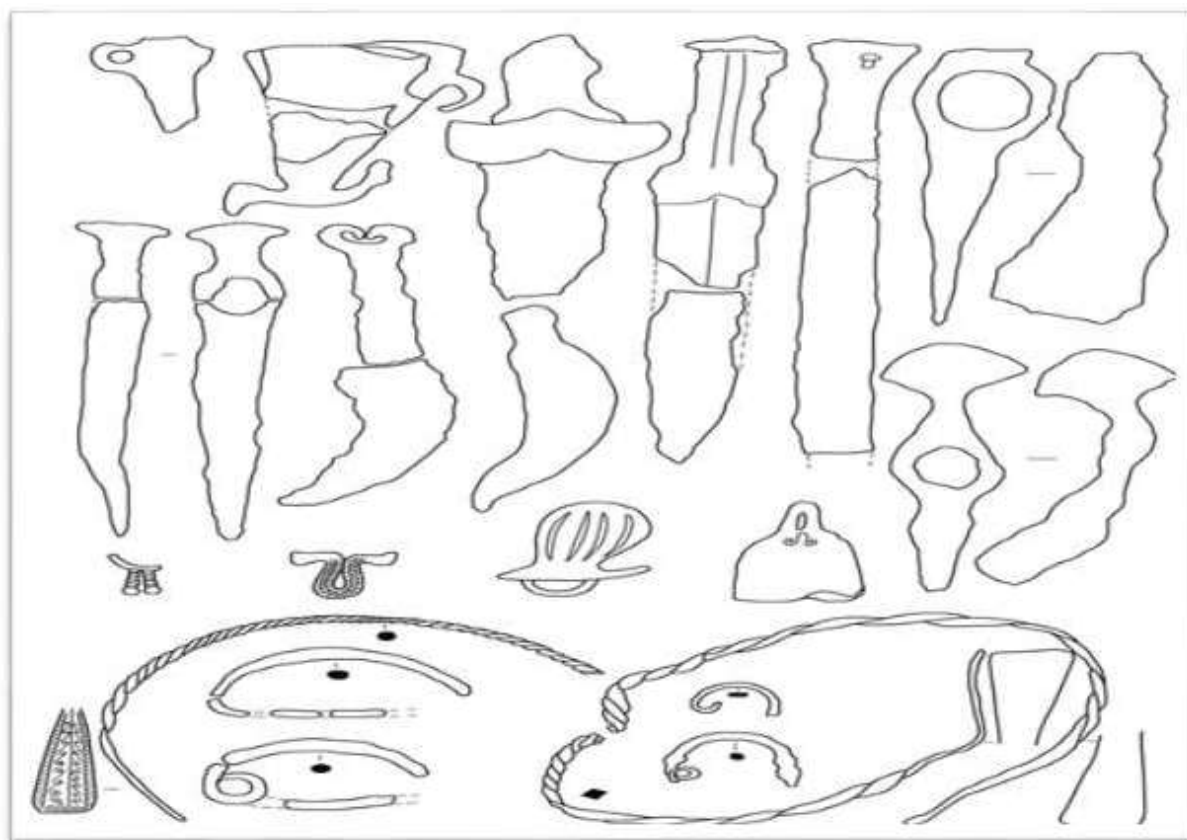
ტაბ. 2 - მრგვალგანიკვეთიანი რკალით, სიგრძივი თევზიფხურით შემკული. ბრილი. 1950 წელი, სამარხი # 29 [სულავა 2011: კატ. 183].

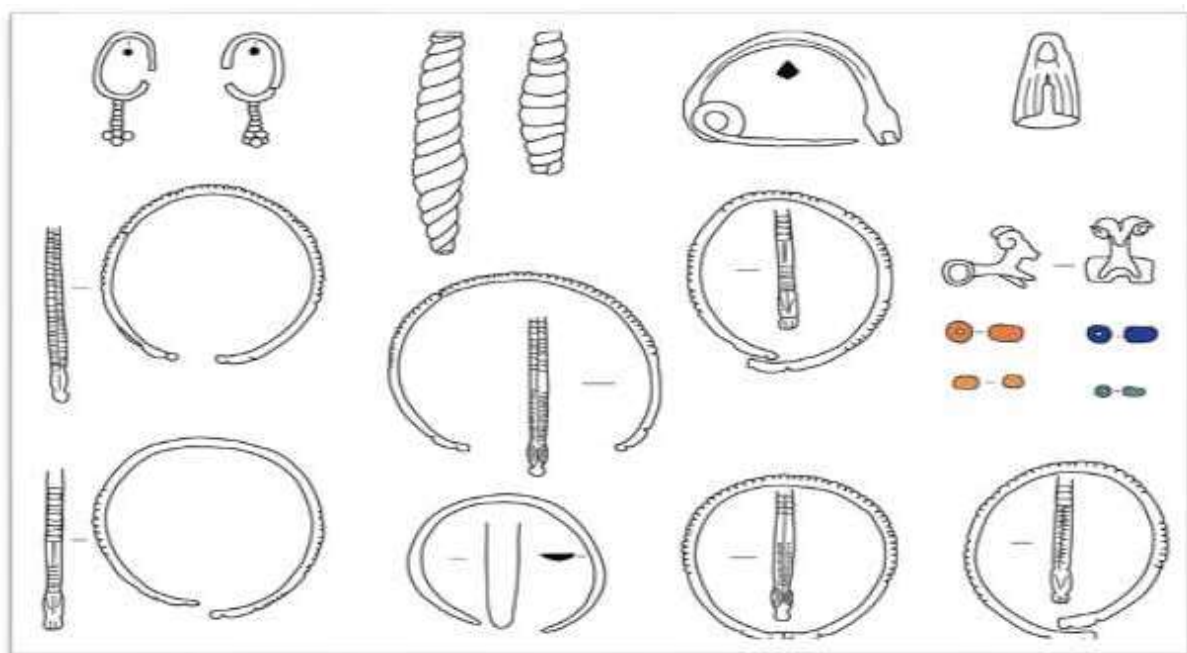
ტაბ. 3 - მრგვალგანიკვეთიანი რკალით, ირგვლივი თევზიფხურით შემკული. ბრილი. დანგრეული კრემაციული სამარხი, 1951 წელი [სულავა 2011: კატ. 341].

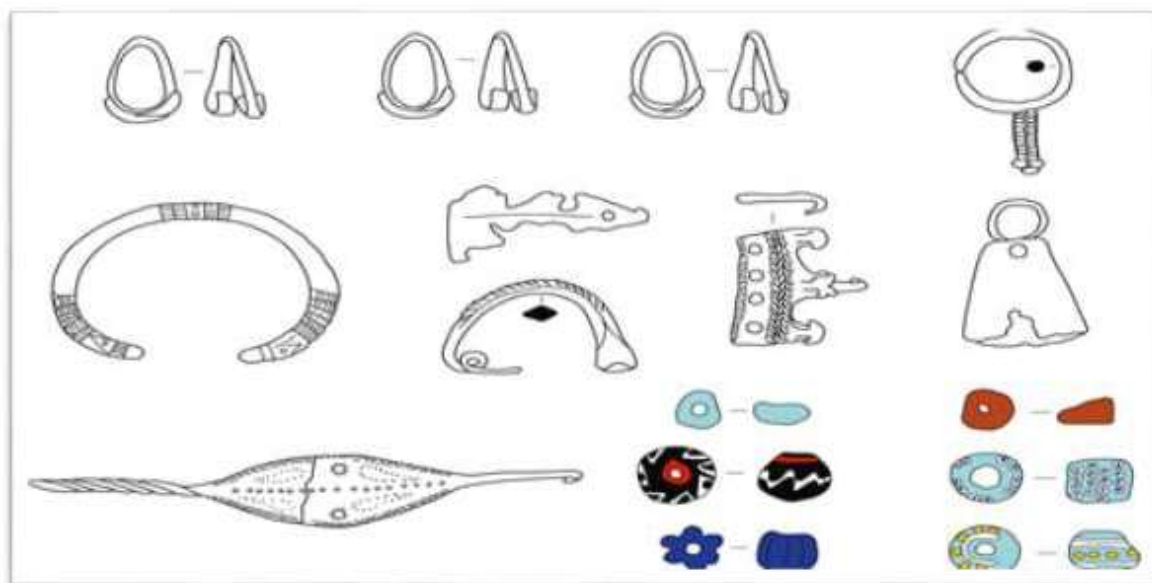
ტაბ. 4 - მართკუთხაგანივკვეთიანი რკალით. ბრილი, 1950 წ. სამარხი #26 [სულავა 2011: კატ. 336].

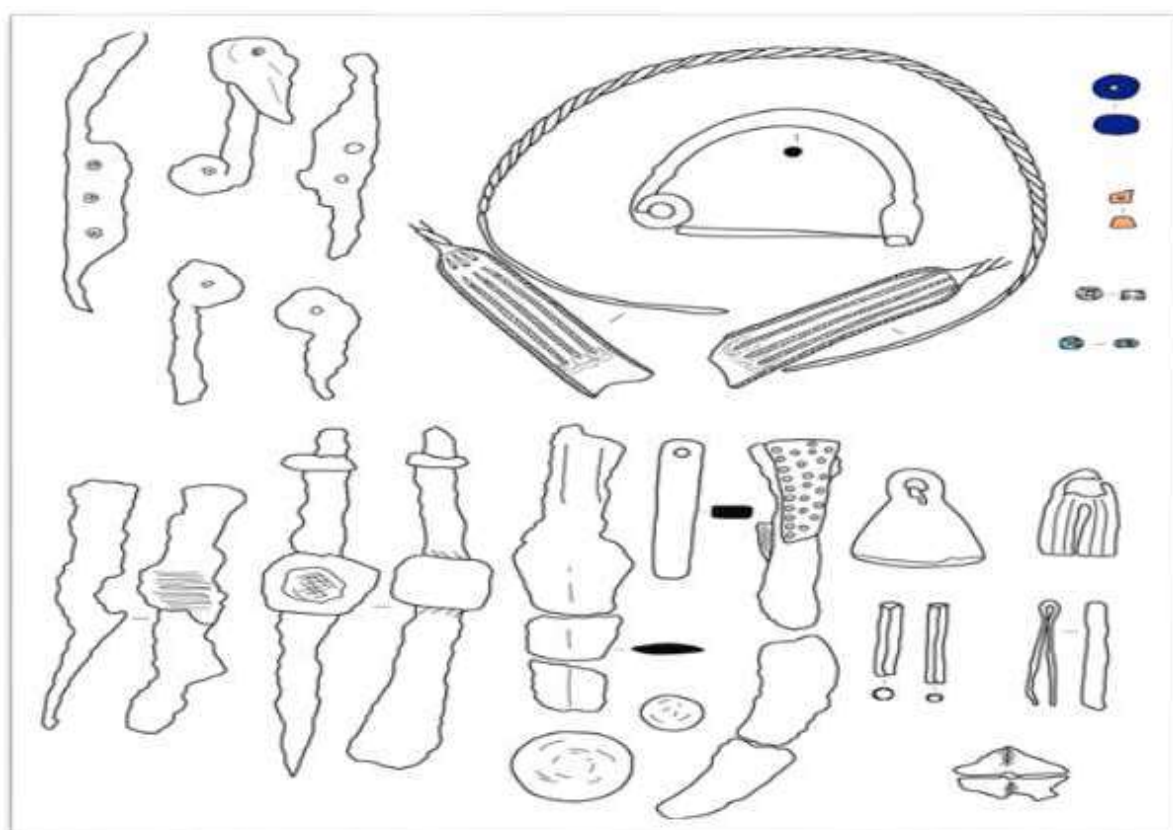
ტაბ. 5/1 - რომბისებრგანივკვეთიანი რკალით. ბრილი, 1951 წ. სამარხი # 19 [სულავა 2011: კატ. 369].

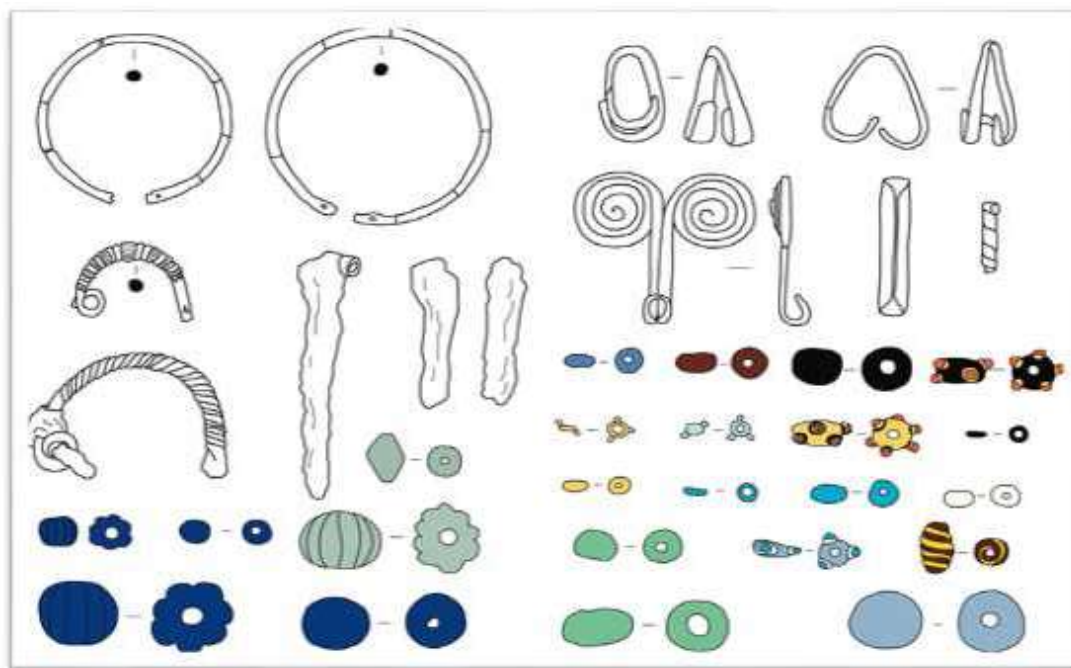
ტაბ. 5/2 - რომისერგანიკვეთიანი რკალით, სიგრძივი თევზიფხურით შემკული. ბრილი, 1940 წ. სამარხი # 11 [სულავა 2011: კატ. 376].

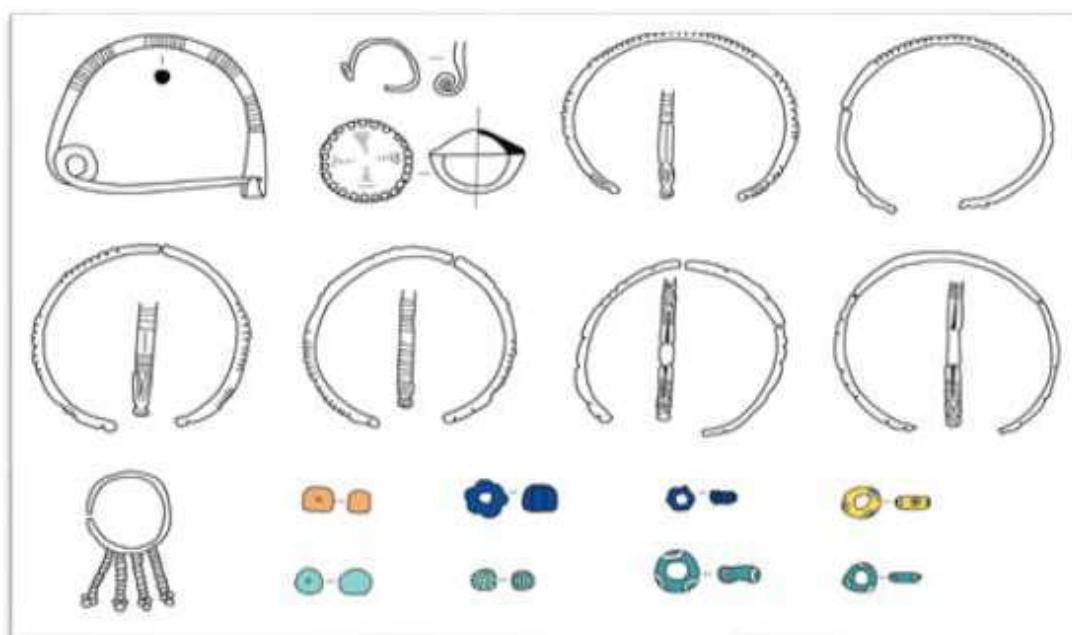
ტაბ. 6 - რკალის თავსა და ბოლოში დისკოსებური შემსხვილებებით. ბრილი, 1952 წ. სამარხი # 20 [სულავა 2011: კატ. 405].

ტაბ. 7 - მძივისებრკალიანი. ბრილი, 1960 წ. სამარხი #9 [სულავა 2011: კატ. 469].

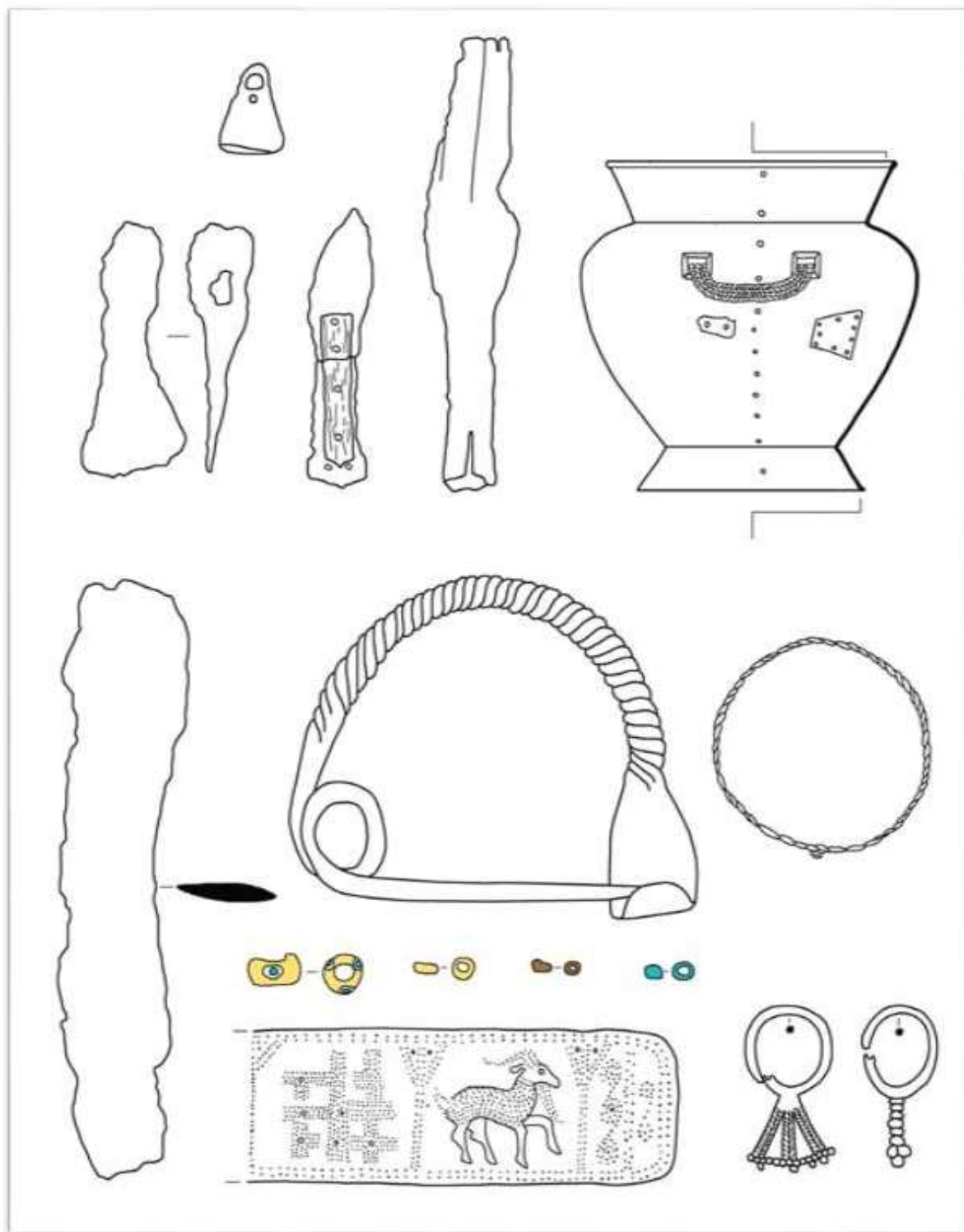

ტაბ. 8 - რკალზე ირგვლივი ღარებისა თუ ზოლების სეგმენტებით. ბრილი, 1953 წ. სამარხი # 18 [სულავა 2011: კატ. 489].

ტაბ. 9/1 - გრეხილრკალიანი. ბრილი, 1960 წ. სამარხი #4 [სულავა 2011: კატ. 586].

ტაბ. 10 - 3 სახის ფიბულა ერთად. ბრილი. 1953 წელი, სამარხი # 21. [სულავა 2011: კატ. 588, 63, 490].

